

elkaar misschien tweeduizendvijfhonderd mannen. Er zijn in het hoofdkamp evenwel niet tweeduizendachthonderdvijftig Nederlanders ingeschreven gebleven – volgens de socialistische leider Koos Vorrink (die in Sachsenhausen geïsoleerd zat in een barak van de kampafdeling voor Russische krijgsgevangenen maar die van daaruit tal van clandestiene contacten kon onderhouden) waren het er, zo verklaarde hij aan de Enquêtecommissie, ‘in de winter 1944–1945 achttienhonderd.’¹ ‘Winter ’44–’45’ moet dan, dunkt ons, begrepen worden als: eind ’44–begin ’45, want eind januari en begin februari vonden uit Sachsenhausen, waar toen een deel van de evacuatietransporten uit Auschwitz binnenkwam, grote transporten naar andere kampen plaats (transporten die de hele maand februari en ook in maart werden voortgezet), waarbij ook groepen Nederlanders Sachsenhausen verlieten. Zieke gevangenen werden bij duizenden naar het *Häftlingslager* van Bergen-Belsen gezonden, valide gevangenen naar Buchenwald, Flossenbürg en Mauthausen. Midden april ’45 waren in het hoofdkamp nog ca. negenhonderd Nederlanders over.

De verklaringen van de Nederlanders die na september ’44 in Sachsenhausen opgesloten waren, maken er geen melding van dat in de periode tot de evacuatie van het kamp (21 april ’45) grote aantallen Nederlanders zouden zijn overleden² – dat kan hebben samengehangen

¹ Getuige J. J. Vorrink, *Eng.*, dl. VI c, p. 83. ² Het spreekt vanzelf dat Sachsenhausen ook in die laatste oorlogswinters schrille tegenstellingen kende. Voor ‘aristocratie’ en ‘middenstand’ bestonden er diverse geneugten. Dr. J. Hemelrijk, begin november uit de Heinkel–hal het hoofdkamp binnengevoerd (hij werd, gelijk reeds vermeld, begin februari ’45 naar Buchenwald op transport gesteld), beschreef later aldus een zondagmiddag in Sachsenhausen midden december ’44:

‘Zondagmiddag had je keuze. In het badhuis, dat met zijn stoelen tot concertzaal was ingericht, speelde een strikje van gevangenen klassieke muziek, afgewisseld door composities van de dirigent-zelf. Het programma kreeg je bij de ingang netjes gestencild toegereikt. Maar er was slechts een beperkt aantal plaatsen, 100 à 150. Een toegangskaart was niet gemakkelijk te krijgen, zeker niet voor het plebs, waartoe ik hoorde; alleen door connecties met een der prominenten had je er kans op.

... Voor de voetbalwedstrijd die op het appèlplein gehouden werd, had je geen toegangskaart nodig. Er speelden elftallen van verschillende *Kommandos*, maar er werden ook landenwedstrijden gehouden; ik meen zelfs een competitie. Elke club had zijn eigen costuum. Ik keek de eerste keer mijn ogen uit naar die atletische gestalten, naar het prachtige enthousiaste spel en de sportiviteit van de spelers. Er ontbrak niets aan. Alles was in de puntjes in orde. Het veld was tevoren geëffend, met krijstrepen en hoekvlaggen voorzien, en de doelpalen waren uitgezet.

Op de galerij van de toren boven de toegangspoort zaten en stonden SS’ers belangstellend naar het spel te kijken. Soms vloog er een bal boven op hun balustrade. Welwillend schopten ze die weer in het veld. Maar de machinegeweren stonden